

OPROSTITUTE, ČIJE SLOBODNO VRIJEME?!

ISKUSTVO SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

ANA BLAŽEVIĆ SIMIĆ¹, MARIJA ĐURAŠIN

¹Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Primljeno: 06.11.2019.
Prihvaćeno: 04.05.2020.

Prethodno priopćenje
UDK: 37-053.2-056.36:37-055.52"377"
doi: 10.31299/hrri.56.1.9

Sažetak: Cilj ovog istraživanja bio je ispitati iskustvo slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju iz roditeljske perspektive, a koje je u okvirima hrvatske znanstvene zajednice, ali i zemljama regije, dosad tek marginalno tematizirano. Korištena je kvalitativna metodologija te su podaci prikupljeni intervjuiranjem devet majki djece s teškoćama u razvoju. Rezultati pokazuju da majke djece s teškoćama u razvoju slobodno vrijeme obitelji ostvaruju kroz širok spektar aktivnosti te kako prilikom njegova provođenja pridaju važnost interakciji. Pri provođenju slobodnog vremena obitelji majke se susreću s izazovima poput svakodnevnih obveza, stresa, umora te s teškoćama u pronalaženju aktivnosti koje odgovaraju interesima i mogućnostima različitih članova obitelji. Pri ostvarivanju slobodnog vremena obitelji majke koriste strategije poput pomnog planiranja, nabavljanja materijala i pomagala te konzultiranja s drugim roditeljima i stručnjacima s ciljem osiguravanja uspješnijeg slobodnog vremena obitelji. Kao dobiti slobodnog vremena obitelji majke prepoznaju povezivanje članova obitelji, razvoj, odmor i zabavu djeteta s teškoćama u razvoju te zrelost i empatiju djeteta tipična razvoja. Kod pitanja mogu li slobodno vrijeme obitelji doživjeti kao slobodno vrijeme, majke daju podvojene odgovore, a od dobiti slobodnog vremena obitelji za njih same najviše navode odmor.

Ključne riječi: roditelji, izazovi, strategije, dobiti, kvalitativno istraživanje

UVOD

Obitelji djece s teškoćama u razvoju u Republici Hrvatskoj nailaze na teškoće u ostvarivanju prava na odgoj i obrazovanje kao i prava na socijalnu skrb, bilo da je riječ o nedostatnosti mjera financijske pomoći, što se očituje u teškoćama u dobivanju odgovarajuće novčane naknade (koja, između ostalog, u Republici Hrvatskoj treba biti osigurana Zakonom o socijalnoj skrbi kao i Pravilnikom o pravima roditelja djeteta s težim smetnjama u razvoju na dopust ili na rad s polovicom punog radnog vremena radi njege djeteta), bilo da je riječ o nedostatnosti mjera stručne pomoći što se pak očituje u nedostatku stručnjaka specijaliziranih za edukacijsko-rehabilitacijski i terapijski rad kao i nedostatku i/ili izostanku potpore u financiranju istih (Rešetar, 2017). Što se osiguravanja prava na obrazovanje tiče, očito je postojanje elemenata segregacijske prakse u obrazovanju kao i poteškoća u ostvarivanju primjerenih programa školovanja i

primjerenih oblika pomoći školovanja (što bi trebalo biti regulirano Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi kao i Pravilnikom o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju) (Izvjешće o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom za 2017. godinu, 2017).

Povrh te opterećenosti u ostvarivanju navedenih prava, sfera slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju javlja se kao još zanemarenije područje pa se tako može govoriti o teškoćama u osiguravanja prilika za slobodno vrijeme, što podrazumijeva nedovoljne mogućnosti za provođenje slobodnog vremena obitelji kod kuće kao i nedovoljnu ponudu aktivnosti izvan kuće te teškoće u pristupu aktivnostima kao i teškoće u osiguravanju resursa za aktivnosti (Clarke, 2006).

Govoreći o pojmu slobodnog vremena obitelji nužno je najprije poći od, u znanstvenim krugovima, opće prihvaćene temeljne definicije slobodnog

vremena kao “skupa aktivnosti kojima se čovjek predaje potpuno svojom voljom, bilo da se odmori ili rasonodi bilo da razvije svoje spoznaje ili svoje bezinteresno formiranje...” (Dumazedier, 1962 prema Janković, 1973, 34). Proširujući navedenu definiciju u kontekstu obitelji, također se već nekoliko desetljeća ističe opća, uvriježena definicija slobodnog vremena obitelji kao vremena koje članovi obitelji provode zajedno sudjelujući u slobodnovremenskim aktivnostima (Shaw, 1997 prema Hodge i sur., 2015). No pritom se odmah nameće ključan dio dubljeg poimanja tog fenomena, a to je prije svega pitanje koliko ga članovi obitelji uopće doživljavaju kao slobodno vrijeme (Shaw, 1997, prema McCabe, 2015). Navedeno podrazumijeva da nije uvijek riječ o slobodno odabranim aktivnostima, već se na slobodno vrijeme obitelji nerijetko gleda kao na obvezu te iako ono može podrazumijevati zadovoljstvo, često istovremeno uključuje rad, povremene frustracije te mogući nedostatak zadovoljstva svih članova obitelji (Shaw i Dawson, 2001). Stoga ga navedeni autori opisuju terminom ozbiljnog slobodnog vremena (*serious leisure*). Slično tome opisuju ga i terminom namjerno slobodno vrijeme (*purposive leisure*) što znači da se njime ne smjera samo na zabavu, već i na razvoj, prije svega, djeteta, na pružanje prilika da se kroz slobodno vrijeme obitelji osiguraju iskustva za djetetovo učenje te da se slobodno vrijeme obitelji planira i provodi s namjerom postizanja određenih ciljeva poput jačanja obiteljske kohezije. Nepostojanje jedinstvene definicije slobodnog vremena obitelji vezuje se uz to je li zaista riječ o slobodnom vremenu (Shaw i Dawson, 2001), kao i uz to tko od članova obitelji govori o tom vremenu te uz to u kojoj se fazi životnog ciklusa obitelj nalazi (Hebblethwaite, 2015). Stoga je poimanje slobodnog vremena obitelji općenito obilježeno identitetskim markerima obitelji i njezinih članova.

Obitelji svoje slobodno vrijeme ostvaruju kroz različite aktivnosti koje Zabriskie i McCormick (2001) dijele na bazične i uravnotežujuće pri čemu prve podrazumijevaju uobičajene dnevne i opuštajuće aktivnosti koje se provode u kući ili u blizini kuće, a druge su one orijentirane na stjecanje novih iskustava i na promjenu te zahtijevaju od članova obitelji više planiranja i resursa. Usto, s obzirom na stupanj interakcije među članovima

obitelji, razlikuju se povezujuće i usporedne aktivnosti pri čemu su povezujuće one koje određuje visok stupanj interakcije među članovima obitelji, dok je kod usporednih riječ o niskom stupnju interakcije (Orthner, 1975, prema Melton, 2017). Navedene diferencijacije Melton (2017) integrira u model obiteljskih aktivnosti (*family activity model*) razlikujući pritom slobodno vrijeme obitelji ovisno o stupnju interakcije među članovima obitelji te stupnju nepodudarnosti aktivnosti s okolinom.

Aktivnosti slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju bile su predmetom manjeg broja istraživanja, a interes za istraživanje tog područja rastao je jačanjem spoznaje o dobrobitima slobodnog vremena obitelji kao i promjenom pogleda na osobe s teškoćama u razvoju u smislu širenja prakse deinstitucionalizacije (Mactavish i Schleien, 2004).

AKTIVNOSTI SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

U sklopu dosadašnjih istraživanja slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju istraživane su vrste i učestalost aktivnosti slobodnog vremena obitelji pri čemu su, između ostalog, izvršene usporedbe načina na koji obitelji djeteta s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme u odnosu na obitelji djeteta tipična razvoja. Prema Mactavish i Schleien (2000) najučestalijim aktivnostima slobodnog vremena pokazale su se aktivnosti svrstane pod kategoriju fizičkih aktivnosti poput plivanja, zatim pasivne aktivnosti poput gledanja televizije te naposljetku aktivnosti poput odlaska u goste. Axelsson i Wilder (2014) izvješćuju o tome kako su obitelji djeteta s više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju češće prakticirale bazične aktivnosti, odnosno aktivnosti mirnijeg tipa unutar kuće, u odnosu na obitelji djeteta tipična razvoja koje su pak češće sudjelovale u aktivnostima izvan kuće. Navedeni rezultati o rjeđem prakticiranju aktivnosti poput odmora u obiteljima djeteta s teškoćama u razvoju potvrđeni su i kod istraživanja slobodnog vremena obitelji djeteta s poremećajem iz autističnog spektra (Rodger i Umaibalan, 2011), pri čemu se utvrdilo rjeđe prakticiranje zabava, proslava i odlazaka na odmor, odnosno uravnotežujućih aktivnosti.

Suprotno navedenim identificiranim razlikama u količini i vrstama aktivnosti slobodnog vremena obitelji između obitelji djeteta tipična razvoja i obitelji djeteta s teškoćama u razvoju, Dodd, Zabriskie, Widmer i Eggett (2009) ne pronalaze razlike u stupnju participacije u aktivnostima slobodnog vremena između navedenih tipova obitelji ukazujući na jednaku participaciju u bazičnim i u uravnotežujućim aktivnostima slobodnog vremena, kao što ni Mactavish i Schleien (2004) ne pronalaze razlike u učestalosti aktivnosti unutar i aktivnosti izvan kuće kod obitelji djeteta s teškoćama u razvoju.

Također za razliku od ranije spomenutih rezultata istraživanja o rjeđem prakticiranju aktivnosti izvan kuće, Downs (2008) izvještava o širokom rasponu takvih aktivnosti navodeći aktivnosti poput skakanja na trampolinu, odlaska na plažu ili kampiranja kao često prakticirane aktivnosti kod obitelji djeteta s više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju. Za razliku od pitanja je li riječ o aktivnostima izvan/unutar kuće ili bazičnim/uravnotežujućim aktivnostima slobodnog vremena, pitanje stupnja interakcije članova obitelji u slobodnim aktivnostima nije istraživano.

IZAZOVI U OSTVARIVANJU SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Kad se govori o slobodnom vremenu obitelji djeteta s teškoćama, nerijetko se govori i o otežanim obiteljskim rutinama koje gravitiraju oko teškoća djeteta (Boyd, Harkins McCarty i Sethi, 2014). S tim je povezana i potreba za dodatnim planiranjem i pronalaženjem potrebnih resursa za ostvarenje slobodnog vremena, kao i balansiranje između posla te slobodnog vremena obitelji što Mactavish i Schleien (2004) vide kao nešto što roditelji mogu percipirati kao opterećujuće. Usto kao izazov se navodi poteškoća u pronalaženju odgovarajućih aktivnosti koje bi odgovarale različitim interesima i sposobnostima članova obitelji, osobito djetetu s teškoćama u razvoju (Mactavish i Schleien, 2004).

Nadalje Rodger i Umaibalan (2011) izvješćuju o izostanku formalne i neformalne podrške obiteljima djeteta s poremećajem iz autističnog spektra kao nečemu što otežava ostvarivanje aktivnosti slobod-

nog vremena obitelji. DeGrace (2004) pak govori o tome kako teškoće u participaciji u zajedničkim aktivnostima kod obitelji djeteta s poremećajem iz autističnog spektra mogu voditi do osjećaja nezadovoljstva roditelja, osobito osjećaja krivnje, zatim do otežanog ostvarivanja dobrobiti obitelji te nepovoljnog utjecaja na obiteljski identitet.

STRATEGIJE OSIGURAVANJA SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Na izazove povezane s organiziranjem i provođenjem slobodnog vremena obitelji, obitelji djeteta s teškoćama u razvoju odgovaraju kreiranjem strategija koje olakšavaju sudjelovanje u aktivnostima slobodnog vremena obitelji (Dodd i sur., 2009). Segal (2011) tako govori o pažljivom planiranju kako bi se osigurali prostor i vrijeme da obitelj može biti zajedno. Također s ciljem uključivanja svih članova obitelji u zajedničko slobodno vrijeme, obitelji prakticiraju strategije poput pripremanja različite hrane, pomagala, planiranja alternativnih planova, planiranja lokacije, vremena i sudionika u aktivnostima ili pak strukturiraju dnevne rutine na način da djeci olakšaju nošenje s potencijalno neugodnim podražajima (Bagby, Dickie i Baranek, 2012, prema Boyd i sur., 2014). Obitelji djeteta s poremećajem iz autističnog spektra često provjeravaju i nadziru količinu podražaja u okruženju te osiguravaju rutine s ciljem povećanja predvidljivosti iskustava (Schaaf, Toth-Cohen, Johnson, Outten i Benevides, 2011).

Sukladno navedenim strategijama DeGrace, Hoffman, Hutson i Kolobe (2014) govore o roditeljskom polaženju od faze osjećaja paraliziranosti preko faze istraživanja, koju karakterizira traženje informacija, proučavanje te traženje smisla pa do faze primjene koja podrazumijeva poduzimanje akcija, a koja je povezana s osjećajem samopouzdanja, refleksivnosti i nade kod roditelja.

DOBROBITI SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Naposljetku, u kontekstu istraživanja slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju dobrobiti aktivnosti slobodnog vremena obitelji

također su bile predmetom istraživanja, međutim veći dio istraživanja fokus je stavljao na dobrobiti za dijete s teškoćama u razvoju s čim u vezi se navode razvoj vještina djeteta, razvoj samopouzdanja i pozitivnog samopoimanja djeteta te iskustvo zabave kao i djetetovo odmicanje od stresnog iskustva (Mactavish i Schleien, 1998; Mactavish i Schleien, 2004).

Uz navođenje dobrobiti slobodnog vremena obitelji za dijete s teškoćama u razvoju prisutan je i navod o dobrobitima aktivnosti slobodnog vremena obitelji za cijelu obitelj pri čemu se obiteljska participacija u aktivnostima slobodnog vremena opisuje kao prilika za trenutke ispunjene srećom (Downs, 2008) te kao način ponovnog uspostavljanja smisla onoga što je u životu važno kao i način poboljšanja komunikacije među članovima obitelji (Mactavish i Schleien, 2004), ali i kao način povezivanja članova obitelji te razvijanja kvalitete obiteljskog života (Mactavish i Schleien, 1998).

Kod spominjanja dobrobiti slobodnog vremena obitelji za same roditelje Downs (2008) izvještava o iskazima roditelja koji aktivnosti slobodnog vremena opisuju kao značajne i korisne za osjećaj vlastite roditeljske učinkovitosti, osjećaj prosječnosti te osjećaj kontrole nad životom i okolinom. Što se tiče nalaza o potencijalnim dobrobitima slobodnog vremena obitelji za ostale članove obitelji, prije svega braću i sestre djeteta s teškoćama u razvoju, odnosno djecu tipična razvoja, primjetno je kako oni izostaju.

SVRHA ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Cilj ovog istraživanja bio je dobiti uvid u iskustvo slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju iz roditeljske perspektive. Nastojalo se odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

Na koji način obitelji djeteta s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme?

S kojim se izazovima roditelji djece s teškoćama u razvoju susreću u ostvarivanju slobodnog vremena obitelji?

Koje strategije roditelji djece s teškoćama u razvoju koriste za ostvarivanje slobodnog vremena obitelji?

Kako roditelji djece s teškoćama u razvoju percipiraju dobrobiti slobodnog vremena obitelji

i doživljavaju li slobodno vrijeme obitelji kao slobodno vrijeme?

Zanimljivo je spomenuti kako se prilikom traženja uzorka ispitanika, roditeljima djece s teškoćama u razvoju najprije moralo naglasiti kako u istraživanju neće biti riječi isključivo o slobodnom vremenu djeteta, već obitelji kao cjeline. Njihovo je učestalo uvodno pitanje "Oprostite, čije slobodno vrijeme?!" stoga autoricama bio prvi signal zanemarenosti koncepta slobodnog vremena obitelji kao takvog te je zbog toga predstavljalo pogodan odabir za naslov rada.

METODE RADA

Istraživanje je provedeno individualnim intervjuiranjem ispitanica/majki djeteta s teškoćama u razvoju. Prije početka intervjua ispitanice su obaviještene o cilju i koristima istraživanja, načinu rada, trajanju i snimanju intervjua, pravu na odustajanje od sudjelovanja te mogućnosti uvida u rezultate istraživanja ukoliko to zatraže. Ispitanice su potpisale suglasnost kojom su potvrdile dobrovoljno sudjelovanje i upoznatost s pojedinostima istraživanja. Prosječno trajanje intervjua bilo je 30 minuta.

Uzorak je bio prigodan, neprobabilistički, a činilo ga je devet majki djeteta s teškoćama u razvoju (N = 9) (v. Tablicu 1). Šest ispitanica intervjuirano je u njihovu obiteljskom domu, dvije u lokalnom kafiću, a jedna u lokalnom obiteljskom centru. Dob ispitanica kreće se u rasponu od 32 do 49 godina. Sedam je ispitanica iz većeg hrvatskog grada (više od 50 000 stanovnika), a dvije su ispitanice iz manjeg (manje od 50 000 stanovnika).

Pet ispitanica ima dvoje djece, tri imaju jedno, a jedna ispitanica ima troje djece. Osam ispitanica ima jedno dijete s teškoćama u razvoju, a jedna ih ima dvoje. Četiri ispitanice imaju dijete s poremećajem iz autističnog spektra, dvije imaju dijete s cerebralnom paralizom, dvije djeteta s više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju, jedna dijete sa sindromom kromosomske delecije, a jedna ima dijete s deficitom pažnje/hiperaktivnim poremećajem. Sedmero djece s teškoćama u razvoju muškog je roda, a troje ženskog. Dob djece s teškoćama u razvoju kreće se od 5 do 17 godina.

Za prikupljanje podataka korišten je dubinski polustrukturirani intervju te je provedeno eksplorativno istraživanje. Polustrukturirani intervju temeljio se na

Tablica 1. Obilježja uzorka ispitanica

oznaka ispitanice	dob ispitanice	mjesto stanovanja	broj djece u obitelji	broj djece s teškoćama u razvoju	teškoća djeteta	rod djeteta s teškoćama u razvoju	dob djeteta s teškoćama u razvoju
M1	35	VG*	2	1	više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju	Ž	7
M2	40	VG	2	1	cerebralna paraliza	M	16
M3	39	VG	1	1	poremećaj iz autističnog spektra	M	8
M4	32	VG	2	1	poremećaj iz autističnog spektra	M	8
M5	37	VG	3	2	cerebralna paraliza deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj	Ž M	17 15
M6	39	VG	1	1	sindrom kromosomske delecije	M	13
M7	36	VG	1	1	poremećaj iz autističnog spektra	M	9
M8	36	MG**	2	1	više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju	Ž	5
M9	49	MG	2	1	poremećaj iz autističnog spektra	M	11

*VG – veći grad

**MG – manji grad

pregledu literature i za potrebe ovog istraživanja samostalno konstruiranim pitanjima te se sastojao od pitanja o općim obilježjima ispitanica (dob ispitanica, mjesto stanovanja, broj djece u obitelji, broj djece s teškoćama u razvoju, teškoća djeteta, rod djeteta s teškoćama u razvoju, dob djeteta s teškoćama u razvoju) te pitanja koja su se odnosila na četiri istraživačka pitanja.

Prvo istraživačko pitanje odnosilo se na način na koji obitelji djeteta s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme te je obuhvatilo pitanja o vrstama aktivnosti slobodnog vremena obitelji, mjestu provođenja aktivnosti, učestalosti provođenja aktivnosti, stupnju interakcije tijekom istih te članovima obitelji koji sudjeluju u aktivnostima slobodnog vremena obitelji. Drugo istraživačko pitanje ticalo se izazova s kojima se roditelji djece s teškoćama u razvoju susreću u ostvarivanju slobodnog vremena obitelji te je obuhvatilo pitanja o svakodnevnim obvezama kao nečemu što može otežavati ostvarivanje slobodnog vremena obitelji, iakoći pronalaženja aktivnosti slobodnog vremena koje odgovaraju interesima i mogućnostima različitih članova obitelji, zatim pitanje o stresu i umoru kao otežavajućim faktorima te pitanje o procjeni potrebnih resursa kako bi se osiguralo više zajedničkog slobodnog vremena

obitelji. Treće istraživačko pitanje odnosilo se na strategije koje roditelji djece s teškoćama u razvoju koriste za ostvarivanje slobodnog vremena obitelji te je uključivalo pitanja o planiranju slobodnog vremena obitelji, osiguravanju rutina, dodatnih materijala i pomagala, čitanju literature koja se bavi tematikom teškoća u razvoju te podršci okoline pri planiranju i ostvarivanju slobodnog vremena obitelji. Četvrto istraživačko pitanje odnosilo se na dobrobiti slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju i roditeljski doživljaj slobodnog vremena obitelji kao slobodnog vremena te je obuhvatilo pitanja o percepciji koristi slobodnog vremena obitelji za obitelj, za dijete s teškoćama u razvoju, za roditelja, za dijete tipična razvoja te pitanje o percepciji slobodnog vremena obitelji kao slobodnog vremena.

Intervjui su vođeni prema protokolu pri čemu je tijek intervjuja fleksibilno modificiran ovisno o odgovorima ispitanica, što znači da je redosljed pitanja prilagođavan prilikom intervjuiranja te su ispitanice poticane na bogatije odgovore i dodatna objašnjenja izrečenog.

Za obradu podataka korištena je kvalitativna metodologija, odnosno provedena je kvalitativna

analiza sadržaja. Hsieh i Shannon (2005, 1278), kvalitativnu analizu sadržaja određuju kao “istraživačku metodu subjektivne interpretacije tekstualnog sadržaja kroz sistematičan klasifikacijski proces kodiranja i identificiranja tema ili obrazaca”. Konkretnije provedena je interpretativno-fenomenološka analiza. Postupak obrade podataka započeo je preslušavanjem audio zapisa, transkribiranjem te preciznim iščitavanjem transkribiranih sadržaja intervjua s ciljem upoznavanja s podacima. Potom je proveden postupak kodiranja što znači da su iskazi ispitanica svedeni na kodove, odnosno, srodne riječi, rečenice ili ideje svrstane su pod isti kod koji ih povezuje (primjerice kod govora o vrstama aktivnosti slobodnog vremena obitelji dio ispitanica naveo je igru u dječjem parku što je onda svrstano pod kod IGR-PARK), a potom je određena frekvencija ispitanica koje su navodile odgovor pod istim kodom.

Međutim namjera nije bila kvantifikacija rezultata ni njihovo poopćavanje, već analiza shvaćanja značenja koje ispitanice pridaju predmetu istraživanja. Nakon određivanja kodova i njihovih frekvencija srodni su kodovi svrstani u kategorije. Dakle kodiranje je provedeno ručno, a kodovi i kategorije derivirani su iz samih podataka.

REZULTATI I RASPRAVA

Dobiveni podaci analizirani su prema postavljenim istraživačkim pitanjima te uspoređeni s dosadašnjim spoznajama ranijih istraživanja, stoga slijedi pregled rezultata podijeljen u četiri potpoglavlja. Prvo će potpoglavlje raspraviti načine na koje obitelji djeteta s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme, drugo s kojim se izazovima susreću roditelji djece s teškoćama u razvoju u ostvarivanju slobodnog vremena obitelji, treće roditeljske strategije korištene za ostvarivanje slobodnog vremena obitelji te četvrto percepciju dobrobiti slobodnog vremena obitelji kao i doživljaj slobodnog vremena obitelji kao slobodnog vremena.

NAČINI NA KOJE OBITELJI DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU PROVODE SLOBODNO VRIJEME

Prvo istraživačko pitanje ukazuje na širok spektar aktivnosti slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju. Majke govore o različitim

uravnotežujućim i bazičnim aktivnostima pri čemu najviše spominju uravnotežujuće aktivnosti poput ljetovanja i putovanja općenito, zatim bazične aktivnosti koje provode izvan kuće poput šetnji i igre u parku te bazične aktivnosti unutar kuće poput igre i gledanja televizije. Takvi rezultati slični su onima koje navodi Downs (2008) izvještavajući o širokom rasponu aktivnosti izvan kuće, poput skakanja na trampolinu, odlaska na plažu ili kampiranja kod obitelji djeteta s više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju.

Trudimo se to napraviti što je više moguće zajedno, najčešće u šetnji sa psima u parku, sad kad je ljepše vrijeme, a kada nije lijepo vrijeme, kad je zima, onda ili vrlo kratko vani ili šoping centri i igraonice. (M1)

Nekako najviše vole zajedno, ovoga, najviše igre na otvorenom... ‘Ajmo trčat’, lovit’ se, utrkivat’ se, skrivat’ se. Tu su, recimo, di je njihov interes kol’ko toliko zajednički. Ovaj, baš di smo svi na nešto, di smo svi baš kompletno familijarno fokusirani, to je bazen. (M4)

Govoreći o mjestu provođenja slobodnog vremena obitelji, majke izvješćuju o mjestima izvan kuće poput parka i dvorišta te kući ili stanu. Mjesto odvijanja aktivnosti stavljaju u odnos s mogućnostima koje ono nudi za ostvarivanje aktivnosti te pripremama koje mjesto iziskuje za provođenje aktivnosti. Tako se aktivnosti slobodnog vremena obitelji više provode na otvorenom jer olakšavaju sudjelovanje djeteta ili se pak češće provode u kući što se vezuje s potrebom za dodatnom opremom nužnom za ostvarivanje aktivnosti izvan kuće.

U stanu. Unutra. To je ipak nekako najjednostavnije, najkomotnije i sve što mi treba je ovdje. Znači, za bilo kakav izlazak van, to već zahtijeva dodatnu opremu. (M6)

Pa, rekla bih priroda. Najčešće smo u prirodi, negdje u parku. Ili, ovoga, znamo sjest’ u auto pa odemo van u**** se prošetat’. Ali najčešće smo u prirodi, di, ovaj, ‘ajmo reći, ima najveću slobodu i najmanje je izražen taj njegov problem. (M4)

Učestalost bazičnih aktivnosti varira s obzirom na količinu obaveza te se takve aktivnosti najčešće ostvaruju svaki dan, pri čemu se za njih više vremena pronalazi vikendom, dok se uravnotežujuće aktivnosti, posebice putovanja i izleti, prakticiraju

nekoliko puta godišnje u vezi s čime majke spominju potrebu za planiranjem i organiziranjem, ali i uhodanost u provođenju takvih aktivnosti. O uravnotežujućim aktivnostima kao aktivnostima koje su orijentirane na stjecanje novih iskustava i na promjenu također govore Zabriskie i McCormick (2001) kad ih opisuju kao aktivnosti koje zahtijevaju od članova obitelji više planiranja i resursa. Stoga nije nelogično da ispitanice izvješćuju o rjeđem prakticiranju uravnotežujućih aktivnosti u odnosu na bazične, a što su i ranije utvrdile Rodger i Umaibalan (2011) u okviru istraživanja slobodnog vremena obitelji djeteta s poremećajem iz autističnog spektra.

Svaki dan, to se svaki dan događa. Samo ovisno je li više ili manje. Znači, ne mora biti sad nužno da ja sad svaki dan s njim sve to napravim, ali svaki dan smo tu. Ili pogledamo, komentiramo neki crtić, onda tu na stolu bude nekakvih slikovnica. (M6)

Interakcija tijekom aktivnosti zajedničkog slobodnog vremena pokazala se kao nešto što majke percipiraju važnim za uspješnost aktivnosti te prilikom provođenja aktivnosti istoj pridaju pažnju.

Ne možeš ju pustit' solo, ona treba pomoć i podršku, u smislu da svaku aktivnost trebaš razbiti na manje dijelove, pa se onda o puno stvari razgovora, onda se i mi igramo. To je jedini način na koji se možeš zabavljat' s njom, odnosno ona s tobom. Da se spustiš na sve četiri i odglumiš što god treba da se poigra i ona. (M1)

Što se tiče članova obitelji koji sudjeluju u slobodnom vremenu obitelji, dio ispitanica govori o sudjelovanju većeg broja članova obitelji što podrazumijeva majku, oca i dijete/djecu. Jedan dio ispitanica pak govori o sudjelovanju manjeg broja članova obitelji govoreći o većem angažmanu majki u odnosu na očeve. Usto, izmjenjivanje majke i oca u aktivnostima slobodnog vremena obitelji također se opisuje kao slučaj. Odgovori ispitanica sugeriraju kako u aktivnostima slobodnog vremena obitelji ne sudjeluju uvijek svi članovi obitelji, već nekad češće u tim aktivnostima sudjeluje majka s djetetom/djecom, što je slično nalazima Mactavish i Schleien (2004), ali se ovdje također izvješćuje i o sudjelovanju očeva što ide u prilog tezi o preuveličavanju proglašenja o većoj

uključenosti majki u slobodno vrijeme obitelji u odnosu na očeve (Visković, 2016).

Da, najviše ja jer muž radi po cijeli dan, oko osam sati dođe kući. Al' vikendom je muž često s njim, ja na bazen ne idem. Njih dva idu na bazen po cijelo poslije podne. I najčešće tamo pred večer do****. Znači vikendom je muž s njim. A ja sam radnim danima. (M3)

IZAZOVI U OSTVARIVANJU SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Drugo istraživačko pitanje sugerira kako svakodnevne obveze koje otežavaju ostvarivanje slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju gravitiraju oko odvođenja djeteta s teškoćama u razvoju na terapije i pružanja praktične podrške djetetu s teškoćama u razvoju. Nadalje umor i stres majke opisuju kao nešto što otežava ostvarivanje slobodnog vremena obitelji pa tako navode neostvarivanje planiranih aktivnosti i reduciranje slobodnog vremena obitelji tijekom vremena zbog umora te spominju stanje napetosti koje je prisutno prilikom provođenja slobodnog vremena obitelji.

Pa ovaj, ja znači, ja radim samo ujutro. Tako da smo popodne slobodni, ovaj, al' tu je ono di se vrte te terapije u nekakvim terminima suludim, onda ili ide jedan samo ili idemo svi zajedno. Pa se onda, ne znam, s **** ili igramo ili razgovaramo u autu ili ne znam... Ali, bude ono, na neki način da, jer cijeli taj tempo te izmori i iscrpi, i nespavanje po noći, tako da možda nekad i ono što si planirao da bi otišao jednostavno si premoren da bi išao bilo gdje. Onda se to ipak odlučimo zatvorit' u kuću i onda se igramo unutra. Pa opet odgodimo za neki drugi dan. (M4)

Pronalaženje aktivnosti koje odgovaraju interesima i mogućnostima različitih članova obitelji ne opisuju sve majke kao lako, a povezano s lakoćom važnim se pokazalo praćenje interesa i mogućnosti djeteta s teškoćama u razvoju te oblikovanje slobodnog vremena obitelji prema tome. Fokus na interese djeteta Segal (2011) opisuje kao predanost roditelja da svoje interese često podrede djetetovim s čim u vezi može se postaviti pitanje odgovaraju li interesi djeteta s teškoćama u razvoju, u kontekstu aktivnosti slobodnog vremena obi-

telji, interesima ostalih članova obitelji ili se lako pronalaze aktivnosti zato jer se one svode na one aktivnosti koje odgovaraju samo interesima djeteta. Neovisno o tome potonji iskaz majke ukazuje na važnost prilagodbe aktivnosti slobodnog vremena obitelji djetetu s teškoćama u razvoju kako bi obitelj prakticirala aktivnosti kojima bi se zadovoljili interesi što većeg broja članova obitelji.

Pa nije lako. Nije lako. Kažem, mislim samo kad krenemo od tih nekakvih društvenih igara koje nisu prilagođene svima i gdje je u stvari teško nać društvenu igru koju mogu igrati svi. Pa, ne znam, do izlaska u grad gdje, u stvari, ima more fizičkih barijera. (M5)

Je. Ona je jako zainteresirano dijete... Što god da mi radimo, to možemo raditi sa njom. Da ona u nekoj mjeri može sudjelovat', mi to pojednostavimo koliko treba... Evo, na primjer, ako mi želimo igrati Čovječe, ne ljuti se, ona nije u stanju sjedit' i pratit' figure i to sve. Pa mi to napravimo da njoj približimo. Pa smo onda napravili veliki Čovječe, ne ljuti se, sa velim figurama, sa jarkim bojama, sa velikim kontrastom i napravili da mora šetat' u krug da bi ona to igrala. I tako smo došli do toga da ona igra normalan Čovječe ne ljuti se. (M1)

Kao najpotrebnije resurse majke procjenjuju potrebu za stručnom podrškom i praktičnu pomoć. Usto, navode potrebu za odmorom, fleksibilnijim radnim vremenom supruga, vremenom i zdravljem, a od materijalnih resursa spominju novac. Iskazi majki sugeriraju potrebu za stručnom podrškom te općenito nematerijalnim resursima, što se razlikuje od rezultata Berc i Kokorić (2012), gdje roditelji kao najpotrebnije navode materijalne resurse, odnosno novac. Autorice sugeriraju kako razlike u tim rezultatima dijelom treba tražiti u tome što navedeno ranije istraživanje nije imalo fokus na roditelje djece s teškoćama u razvoju, ali je, s obzirom na već isticanu manjkavost usko profiliranih nacionalnih i regionalnih istraživanja, i dalje jednako vrijedno spomenuti.

U cijeloj toj priči, možda bi trebala podrška sustava, osobni asistenti. Jer mi, daleko od toga da ne dajemo sve od sebe da se skupa družimo... Ali nama definitivno treba podrška sustava, nama trebaju asistenti... Jer vi trebate i pomoć pri kupanju, vi trebate pomoć pri izvesti ga u šetnju. (M2)

STRATEGIJE KOJE RODITELJI DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU KORISTE ZA OSTVARIVANJE SLOBODNOG VREMENA OBITELJI

Treće istraživačko pitanje daje uvid u strategije koje majke djece s teškoćama u razvoju koriste za ostvarivanje slobodnog vremena obitelji. Majke detaljno planiraju mjesto i vrijeme provođenja aktivnosti slobodnog vremena obitelji te potrebne resurse za ostvarivanje aktivnosti što im omogućava osiguravanje uspješnijeg zajedničkog slobodnog vremena. Rezultati koji govore o pažljivom planiranju slažu se s dosadašnjim nalazima o planiranju te osiguravanju prostora i vremena da bi obitelj s djetetom s teškoćama mogla biti zajedno (Segal, 2011). Također pripremanje različite hrane, planiranje lokacije i vremena kao strategije koje koriste obitelji djeteta s teškoćama u razvoju potvrdili su Bagby i sur. (2012) prema Boyd i sur. (2014).

Znači i da bi nekako familija s djecom s teškoćama provodila slobodno vrijeme korisno i pametno potrebno je isto jako puno planiranja. Da, planiranje i organiziranje apsolutno strašno važna riječ.... (M9)

Osiguravanje rutine nije se pokazala kao praksa većine majki, a iskazi majki koje je prakticiraju sugeriraju važnost kontrole podražaja u okolini te osiguravanja pristupačnosti mjesta provođenja aktivnosti. Neprovođenje slobodnog vremena obitelji prema rutinskim obrascima suprotno je nalazima Schaaf i sur. (2011) koji su utvrdili kako obitelji djeteta s poremećajem iz autističnog spektra često osiguravaju rutine s ciljem povećanja predvidljivosti iskustava. Razlike u nalazima ovog istraživanja i ovog ranije provedenog, autorice dijelom pripisuju tome što se ranije istraživanje fokusiralo samo na obitelji djeteta s poremećajem iz autističnog spektra, koji je izrazito specifičan s obzirom da su rutina i ritualna ponašanja jedan od temeljnih simptoma prilikom utvrđivanja istoga (Američka psihijatrijska udruga, 2014), dok je ovo istraživanje obuhvatilo širi spektar teškoća te, analogno tome, i potreba za rutinom.

Svaki dan u tjednu je otprilike jednak. Znači, utorak smo kod logopeda na neurofeedbacku i na plivanju i znači, poslije škole se točno zna gdje se ide, kol'ko ćemo se tamo otprilike zadržat', šta je

poslije toga, šta je između i kam' se ide poslije. Da, znači, slobodno vrijeme, on zna da ne ide doma, nego da će se negdje ić', al' onda se znamo nekad usput dogovarati' dal' ćemo ić na ****... (M7)

S ciljem omogućavanja i olakšavanja sudjelovanja djeteta s teškoćama u razvoju u aktivnostima slobodnog vremena obitelji, majke osiguravaju različite materijale i pomagala poput senzornih materijala, invalidskih kolica, terapijskog psa, sportskih rekvizita i didaktičkih igara, vodeći računa o potrebama i interesima djeteta.

Od pomagala imamo psa, on je jako koristan, puno pomaže i dosta pazi na nju, ali više-manje je to to. Mi koristimo samo ove neke stvari koje njoj pomažu, a to su tipa utezi i masažeri i takve stvari... Uređujemo joj senzornu sobu. U prošlom je stanu isto bila senzorna soba, ono sa strunjačama, ogledalo, viseća ljuljačka i to. I to su zapravo stvari koje jako pomažu jer onda se možeš igrati usput dok još nešto tu radiš. (M1)

Kod govora o doprinosu literature o teškoćama u razvoju za ostvarivanje slobodnog vremena obitelji manji dio majki opisuje način na koji pročitana literatura pomaže u organiziranju slobodnog vremena obitelji pri čemu govore o boljem razumijevanju djeteta što onda ima implikacije i na uspješnije provođenje slobodnih aktivnosti.

Pa da, **** je kao mali, odnosno još uvijek ima taj generalizirani poremećaj senzorne integracije, tako da se sva ta literatura svodila meni na to. Znači, kako dijete izregulirati' da bi ti mogao uopće s njim nešto se poigrati' ili na neko mjesto otić' i takve stvari. Tam' sam naučila, iz te literature, dosta o tim nekakvim strategijama kako smanjiti' podražaje ili kako ih aktivirati' ...ili kako smanjiti' podražaje zvuka ili kako ga motivirati' i takve stvari. Znači, postoji literatura i dosta mi je u tome pomogla. (M7)

Od podrške koju dobivaju u planiranju i provođenju slobodnog vremena obitelji majke spominju članove obitelji, u vezi s čim spominju supruga, baku i djeda djeteta/djece s teškoćama u razvoju, zatim razmjenu iskustava s drugim roditeljima te suradnju sa stručnjacima raznih područja. Dakle konzultiranje s drugima, kao i pronalaženje načina na kojim im drugi članovi obitelji mogu pomoći u planiranju i organiziranju slobodnog vremena

obitelji, predstavljaju strategije kojima majke osiguravaju slobodno vrijeme obitelji.

Terapeuti su ti koji zapravo daju najbolje smjernice što i kako raditi s djetetom... Evo, konkretno primjer: jedne godine smo bili na moru i suprug je htio iznajmit' nekakav gliser, brod... Ja sam se užasno bojala kako će ****na to reagirati', s obzirom na to da nije nikad prije bio... I prvo što sam napravila je nazvala njegovu terapeuticu koja mi je lijepo rekla: "Okej, ako on pokazuje to, sjedni, stavi na njega ruksak." Mislim ne bi' se tog nikad sjetila da on drži ruksak, da osjeti to nešto na tijelu. (M6)

DOBROBITI SLOBODNOG VREMENA OBITELJI DJETETA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU I RODITELJSKI DOŽIVLJAJ SLOBODNOG VREMENA OBITELJI

Što se tiče četvrtog istraživačkog pitanja kod govora o dobrobitima za cijelu obitelj ispitanice prepoznaju bolju povezanost članova obitelji, bolju komunikaciju, jačanje povjerenja i osjećaja obitelji te razvijanje vještina rješavanja sukoba. Slično ovim rezultatima poboljšanje komunikacije i povezivanje članova obitelji i ranije su prepoznati kao doprinosi zajedničkog slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju (Mactavish i Schleien, 1998; Mactavish i Schleien, 2004). Navodeći dobrobiti za dijete s teškoćama u razvoju, majke najviše spominju djetetov razvoj u terminima socijalizacije, razvoja govora i motorike te razvoja pozitivnog samopoimanja, zatim govore o sreći i zabavljanju djeteta te djetetovu opuštanju. Navedeno je slično dosadašnjim nalazima prema kojima se kao najvažnije dobrobiti slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju navode razvoj vještina djeteta, razvoj samopouzdanja i pozitivnog samopoimanja djeteta te iskustvo zabave kao i djetetovo odmicanje od stresnog iskustva (Mactavish i Schleien, 1998; Mactavish i Schleien, 2004).

Slično tome kod prepoznavanja dobrobiti za dijete tipična razvoja najviše se prepoznaje doprinos slobodnog vremena obitelji za razvoj djeteta, osobito u vidu empatije i zrelosti. Opisujući dobrobiti slobodnog vremena obitelji za sebe same, majke najviše spominju odmor, odnosno opuštanje i izvor snage. Usto aktivnosti slobodnog vremena obitelji vide kao korisne za razvijanje roditeljske

kompetentnosti, jačanja osjećaja ispunjenosti te osjećaja za ono što je u životu važno, a također navode vlastitu sreću i priliku za zabavljanje kao pozitivne ishode. Doživljaj roditeljske kompetentnosti kao dobrobiti slobodnog vremena obitelji odgovara ranijim nalazima Downs (2008) koja izvještava o iskazima roditelja djece s više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju, a koji aktivnosti slobodnog vremena obitelji opisuju kao značajne za osjećaj roditeljske učinkovitosti. Dakle kod govora o dobrobitima za dijete/djecu majke više naglašavaju razvojnu funkciju slobodnog vremena obitelji, dok kod govora o dobrobitima za sebe češće spominju odmor, što autorice povezuju s poimanjem slobodnog vremena obitelji kao namjernim slobodnim vremenom kojem cilj nije samo zabava već poticanje razvijanja vještina djeteta. Na pitanje mogu li slobodno vrijeme obitelji doživjeti kao slobodno vrijeme, majke su se pokazale podijeljenima. Majke koje ga opisuju kao svoje slobodno vrijeme takvim ga opisuju iz različitih razloga sugerirajući kako ono treba predstavljati izvor opuštanja i snage da bi ga takvim mogle doživjeti. Majke koje slobodno vrijeme obitelji ne opisuju u terminu slobodnog vremena navedeno najviše objašnjavaju udjelom obveza koje ono uključuje.

Definitivno, kao i moje slobodno vrijeme. Mislim, meni je ta, ta šetnja, evo sad, jako se veselim ovim lijepim danima, meni je ta šetnja popodne, ono... Onda 'ajmo u kolica i idemo šetat', znači... I to je nešto, ono u meni opuštanje jer ja to, u principu, guram kolica i hodam... Tako da, da, smatram to svojim slobodnim vremenom. (M6)

Kad si s njima, opet si na nekim iglama, opet nešto strepiš, opet nešto, stalno trčiš simo tamo, u biti... Konstanto si napet. Znači, da ti imaš neko potpuno slobodno vrijeme, nemaš. (M4)

Kako većina majki spominje izvor odmora kao dobrobit slobodnog vremena obitelji za sebe same, ali dio njih istovremeno slobodno vrijeme obitelji ne opisuje kao slobodno vrijeme, autorice procjenjuju kako takvi iskazi upućuju na kompleksnost fenomena slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju u kojemu mogu istovremeno koegzistirati i pozitivna i negativna iskustva te iako ono u nekim segmentima može pridonijeti odmoru i zadovoljstvu majki, također može uključivati

obveze i izostanak zadovoljstva. Unatoč potonjem iskazi o prepoznatim dobrobitima sugeriraju kako majke prepoznaju slobodno vrijeme obitelji kao bitan segment obiteljskog života koji može pridonijeti svakom pojedinom članu obitelji i obitelji kao cjelini.

ZAKLJUČAK

Sve navedeno vrlo jasno potkrepljuje činjenicu kako je, primarno u nacionalnim okvirima, tematika slobodnoga vremena obitelji djeteta s teškoćama očigledno itekako relevantna, istraživački tek načeta te da je ovo istraživanje generiralo neke teme koje autorice drže vrijednima za daljnja detaljnija ispitivanja. Primjerice stupanj i oblik interakcije članova obitelji tijekom slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju bilo bi korisno istražiti metodom opažanja. Način na koji se slobodno vrijeme obitelji djeteta s teškoćama u razvoju razlikuje među obiteljima djece s teškoćama u razvoju s obzirom na različite identitetske markere moglo bi se istražiti kvantitativnim nacrtom istraživanja, primjerice: postoje li razlike u slobodnom vremenu obitelji djeteta s teškoćama u razvoju s obzirom na rod ili stupanj obrazovanja roditelja? Autorice procjenjuju kako bi navedeno moglo pridonijeti bogaćenju spoznaje o slobodnom vremenu obitelji djeteta s teškoćama u razvoju.

Ipak, valja ukazati i na njegove moguće nedostatke. Kao moguća ograničenja provedenog istraživanja autorice sugeriraju prigodan i malen uzorak, osobito ako se u obzir uzme da su od devet ispitanica njih četiri bile majke djeteta s poremećajem iz autističnog spektra, koji je specifičan, posebice u odnosu na klasifikaciju aktivnosti korištenu u istraživanju.

Usto valja spomenuti izostavljanje perspektive očeva, mogućnost davanja društveno poželjnih odgovora te subjektivnost autorica, posebice u segmentu analize podataka, osobito kod podjele slobodnovremenskih aktivnosti koja se temeljila na interpretaciji iskaza ispitanica potencijalno nedovoljno uzimajući u obzir poimanje pojedine aktivnosti kao bazične ili uravnotežujuće od strane ispitanica. Autorice stoga predlažu da se u daljnjim istraživanjima roditelje upozna s terminima bazične i uravnotežujuće aktivnosti te da se više ide u

smjeru značenja koja roditelji pridaju tome jesu li pojedine aktivnosti za njih bazične ili uravnotežujuće, jer se ovako procjena autorica o pojedinim aktivnostima mogla razlikovati od roditeljskog doživljaja istih. Također autorice predlažu tumačenje odgovora temeljenih na navedenoj podjeli aktivnosti ovisno o djetetovoj teškoći jer primjerice bazična aktivnost za dijete s poremećajem iz autističnog spektra ne može biti tumačena na jednak način kao i kod djeteta s drugačijom teškoćom.

Nadalje dio nedostataka može se pripisati i samom protokolu intervjua kao što je izostavljanje mogućnosti da majke same definiraju slobodno vrijeme obitelji. Također u sklopu ispitivanja strategija na kraju svakog intervjua ispitanicama je dana mogućnost da nadodaju nešto što smatraju povezanim s temom, a što nije spomenuto, pri

čemu se nisu pojavile nove teme povezane sa strategijama. Usprkos tome autorice iznose prijedlog da se u narednim istraživanjima neposredno nakon ispitivanja o strategijama ispitanice potakne na mogućnost iznošenja strategija za koje procjenjuju da ih koriste, a koje nisu predložene u protokolu intervjua, čime bi se potencijalno obogatila spoznaja o navedenom momentu. Naposljetku kod pitanja o lakoći pronalaska aktivnosti, za bogatiji uvid u pronalaženje odgovarajućih aktivnosti, predlaže se dodavanje pitanja o tome koliko članovi obitelji lako dogovaraju aktivnosti koje će provoditi zajedno te tko i na koji način u tom dogovaranju i odlučivanju sudjeluje. Sve navedeno dodatno potvrđuje kompleksnost te posljedično i nužnost daljnjeg istraživanja fenomena slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju.

LITERATURA

- Američka Psihijatrijska Udruga (2014). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje: DSM-5*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Axelsson, K. A., Wilder, J. (2014). Frequency of occurrence and child presence in family activities: A quantitative, comparative study of children with profound intellectual and multiple disabilities and children with typical development. *International Journal of Developmental Disabilities*, 60(1), 13–25. <https://doi.org/10.1179/2047387712Y.0000000008>
- Berc, G., Kokorić, S. B. (2012). Slobodno vrijeme obitelji kao čimbenik obiteljske kohezivnosti i zadovoljstva obiteljskim životom. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(2), 1–89.
- Boyd, B., Harkins McCarty, C., Sethi, C. (2014). Families of children with autism: A synthesis of family routines literature. *Journal of Occupational Science*, 21(3), 322–333. <https://doi.org/10.1080/14427591.2014.908816>
- Clarke, H. (2006). *Preventing social exclusion of disabled children and their families: Literature review paper produced for the National evaluation of the Children's Fund* (Report No. 782). Birmingham: Institute of Applied Social Studies, University of Birmingham. Preuzeto 23.10.2019. s <http://dera.ioe.ac.uk/6462/1/RR782.pdf>.
- DeGrace, B. W. (2004). The everyday occupation of families with children with autism. *American Journal of Occupational Therapy*, 58(5), 543–550. <https://doi.org/10.5014/ajot.58.5.543>
- DeGrace, B. W., Hoffman, C., Hutson, T. L., Kolobe, T. H. A. (2014). Families' experiences and occupations following the diagnosis of autism. *Journal of Occupational Science*, 21(3), 309–321. <https://doi.org/10.1080/14427591.2014.923366>
- Dodd, D. C. H., Zabriskie, R. B., Widmer, M. A., Eggett, D. (2009). Contributions of family leisure to family functioning among families that include children with developmental disabilities. *Journal of Leisure Research*, 41(2), 261–286. <https://doi.org/10.1080/00222216.2009.11950169>
- Downs, M. (2008). Leisure routines: Parents and children with disability sharing occupation. *Journal of Occupational Science*, 15(2), 105–110. <https://doi.org/10.1080/14427591.2008.9686616>
- Hebblethwaite, S. (2015). Understanding ambivalence in family leisure among three-generation families: "It's all part of the package". *Annals of Leisure Research*, 18(3), 359–376. <https://doi.org/10.1080/11745398.2015.1063443>
- Hodge, C., Bocarro, J. N., Henderson, K. A., Zabriskie, R., Parcel, T. L., Kanters, M. A. (2015). Family Leisure: An Integrative Review of Research from Select Journals. *Journal of Leisure Research*, 47(5), 577–600. <https://doi.org/10.18666/jlr-2015-v47-i5-5705>
- Hsieh, H. F., Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Janković, J. (1973). *Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Mactavish, J., Schleien, S. (1998). Playing together growing together: Parents' perspectives on the benefits of family recreation in families that include children with a developmental disability. *Therapeutic Recreation Journal*, 32(3), 207–230. Preuzeto 23.10.2019. s https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/Schleien_S_Playing_1998.pdf.
- Mactavish, J., Schleien, S. (2000). Exploring family recreation activities in families that include children with developmental disabilities. *Therapeutic Recreation Journal*, 34(2), 132–153. Preuzeto 23.10.2019. s https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/Schleien_S_Exploring_2010.pdf.
- Mactavish, J., Schleien, S. (2004). Re-injecting spontaneity and balance in family life: Parents' perspectives on recreation in families that include children with developmental disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(2), 133–141. Preuzeto 23.10.2019. s https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/S_Schleien_ReInjecting_2004.pdf.
- McCabe, S. (2015). Family leisure, opening a window on the meaning of family. *Annals of Leisure Research*, 18(2), 175–179. <https://doi.org/10.1080/11745398.2015.1063748>

- Melton, K. (2017). Family activity model: Crossroads of activity environment and family interactions in family leisure. *Leisure Sciences*, 39(5), 457–473. <https://doi.org/10.1080/01490400.2017.1333056>
- Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. *Narodne novine*, 24/15.
- Pravilnik o pravima roditelja djeteta s težim smetnjama u razvoju na dopust ili na rad s polovicom punog radnog vremena radi njege djeteta. *Narodne novine*, 92/03.
- Pravobranitelj za osobe s invaliditetom (2017). *Izješće o radu za 2017. godinu*. Zagreb: Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom. Preuzeto 23.10.2019. s <http://posi.hr/wp-content/uploads/2018/04/Izvj%C5%A1%C4%87e-o-radu-Pravobranitelj-a-za-osobe-s-invaliditetom-2017..pdf>
- Rešetar, B. (2017). Prava djece s invaliditetom - prava djece s problemima mentalnog zdravlja. *Socijalna psihijatrija*, 45(1), 4–15.
- Rodger, S., Umaibalan, V. (2011). The routines and rituals of families of typically developing children compared with families of children with autism spectrum disorder: An exploratory study. *British Journal of Occupational Therapy*, 74(1), 20–26. <https://doi.org/10.4276/02F030802211X12947686093567>
- Schaaf, R. C., Toth-Cohen, S., Johnson, S. L., Outten, G., Benevides, T. W. (2011). The everyday routines of families of children with autism: Examining the impact of sensory processing difficulties on the family. *SAGE Journals*, 15(3), 373–389. <https://doi.org/10.1177/02F1362361310386505>
- Segal, R. (2011). Doing for others: Occupations within families with children who have special needs. *Journal of Occupational Science*, 6(2), 53–60. <https://doi.org/10.1080/14427591.1999.9686451>
- Shaw, S. M., Dawson, D. (2001). Purposive leisure: Examining parental discourses on family activities. *Leisure Sciences*, 23(2), 217–231. <https://doi.org/10.1080/01490400152809098>
- Visković, I. (2016). Odgojno-obrazovni aspekti igre djece i roditelja u obitelji. U: H. Ivon i B. Mendeš (ur.), *Dijete, igra, stvaralaštvo* (str. 203–211). Split: Filozofski fakultet i Savez društava “Naša djeca”.
- Zabriskie, R. B., McCormick, B. P. (2001). The influences of family leisure patterns on perceptions of family functioning. *Family Relations*, 50(3), 281–289. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2001.00281.x>
- Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. *Narodne novine*, 87/08.
- Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine*, 33/13.